

Mi a létezés?¹

Kocsis Árpád fordítása

Már láthattuk, hogy teljesen különböző dolgok és tárgyi területek léteznek: szurikáták, helyi választások, a világegyetem és a nappali. Ezenkívül felismertük, hogy mik a dolgok, a tárgyi területek és a tények. Ezt a fejezetet az értelemmezőknek (*Sinnfelder, field of sense*) szenteljük. Amellett a tézis mellett fogok érvelni, hogy az értelemmező az igazán lényeges ontológiai elem – az a hely, ahol minden megjelenik. A „Mi a létezés?” kérdésre a következő a válaszom: a létezés az a körülmény, hogy valami megjelenik az értelemmezőben.

Ezt a gondolatot még egyszer könnyen megközelíthetjük, intuitív módon. Gondoljunk egy orrszarvúra a mezőn. Ez az orrszarvú létezik. Elvégre ott áll a mezőn. Az a körülmény, hogy a mezőn áll, hogy hozzátartozik a mező értelemmezőjéhez, ez a létezése. A létezés ezért nem közvetlenül a világban található, hanem az egyik területén. Ebben a fejezetben kiderül, hogy ezek a területek miért értelemmezők, s hogy ez mit is jelent.

Térjünk vissza az ontológiára. E kifejezés révén megértettem a szisztematikus választ a kérdésre: „Mi a létezés?”, s hogy a „létezés” kifejezés mit takar. Elkülönítettem ezt a metafizikától. A metafizikán az arra a kérdésre adott szisztematikus választ értem, hogy: „Mi a világ?”, és hogy a „világ” kifejezés mit jelent. A metafizika általában feltételezi a világ létezését.

Tehát hadd kezdjük az ontológiával. Amikor azt mondom, a válasznak „szisztematikusnak” szükséges lennie, azt értem alatta, hogy olyan megfontolásokat alkalmazunk, amelyekben az általunk létreho-

¹ A szöveg eredetije: Was ist Existenz? In GABRIEL, Markus (2013): *Warum es die Welt nicht gibt*. Ullstein Buchverlage, Berlin, 68–95.

zott és igazolható elvek és gondolatok kapcsolatban vannak egymással, és a gondolatok egységet képeznek: egy elméletet. Más tudományokkal ellentétben, az ontológia anyaga az általunk elemzett fogalmakból áll. Az, hogy az elemzés sikeres-e, számos tényezőtől függ. Különösen fontos, hogy az ontológiának kapcsolatban kell maradnia a valóság-tapasztalatunkkal. Amikor olyan ítélettel hozakodunk elő, amelyet semmilyen módon nem lehet összhangba hozni a tapasztalatainkkal, szükségszerűen hibát követünk el, hiszen meg kívánjuk magyarázni valaminek a létezését. S tudjuk jól, mit jelent ez. Ha az értelmezésünk hirtelen kizárja valami olyannak a létezését, ami kétségbevonhatatlanul létezik, meg kell vizsgálnunk, mi vitt minket tévútra.

Némely ontológus például azt állította, hogy semmi sem létezik, semmi nem mozog, vagy hogy az idő folyása csupán illúzió. Mások úgy gondolták, hogy sem a múlt, sem a jövő nem létezik, csupán a jelen (és nem is pontosan ebben a változatában). Olyan vélemények is megfogalmazódtak, hogy a miénk mellett számtalan lehetséges világ létezik, amelyekkel nem kerülhetünk fizikai érintkezésbe. Mindezek a különös feltételezések egy hamis ontológiából fakadnak.

Amikor valaki teljesen őszintén arra a gondolatra jut, hogy az idő nem múlik, miközben egy ontológiát alakít ki, valami nyilvánvalóan rosszul sikerült. Biztos vagyok továbbá abban, hogy miközben ezeket a sorokat írom, számos dolog megmozdult: az ujjaim, a kurzor, a szám, a szemem, az agyam egy része, az izmaim, a szívem, vagy az a vonat, amelyen ülök. Az ontológia első lépéseinél óvatosan kell eljárunk, nem kockáztathatunk semmilyen nagyobb ugrást.

Ebből a megfontolásból kezdjük egy egyszerű megfigyeléssel! Minden tárgy, amellyel kapcsolatban állunk, különleges tulajdonságokkal bír. A kutyámnak (szerencsés esetben) négy lába van, bunda borítja, amely tarka, azaz egyszerre fehér, barna és szürke, Havannah-nak hívják, kisebb, mint én, kedveli a joghurtot, és sajátos genetikai kóddal rendelkezik. Ehhez képest Leo, az oroszlán (ha még létezik) Dél-Afrikában él, dús sörénye van, képes lenne egy falatban bekapni a kutyámat, másféle genetikai kódja van, sikeresen vadászik gazellákra, és sosem fürdött (nos, te biztosan megpróbáltad már!). Havannah és Leo mellett sok más tárgy is létezik teljesen különböző tulajdonságokkal: fekete lyukak, David Lynch filmjei, szomorú gondolatok a tél elején, valamint Püthagorasz tétele. Mindezeknek a tárgyaknak sajátos tulajdonságaik vannak, amelyek elkülönítik őket más tárgyaktól fizikai, érzelmi vagy logikai környezetükben.

Vagy fordítva: ami megkülönbözteti a tárgyakat és a tárgyi területeket egymástól, azok a tulajdonságok, amelyeket tulajdonítanak nekik. Az egész számok tárgyi területe különbözik Leótól, amennyiben nem élőlényről van szó, több számot foglal magába, mint ahány foga van Leónak, illetve igaz kijelentésekkel írható le különböző matematikai rendszerekben. Búslakodásom a tél kezdetén szintűgy kifejezetten különbözik tulajdonságai révén az egész számoktól. Mindazonáltal nem akarom kizárni annak a lehetőségét, hogy egyik-másik általános iskolás gyermek tél eleji szomorú gondolatai ne lehetnének kapcsolatban az egész számokkal.

A tulajdonságok különböztetik meg a világ tárgyait más tárgyaktól. Ez azonnal lehetőséget ad arra, hogy végre feltegyünk két filozófiai kérdést, amelyek a megfontolásaim velejét képezik:

1. Létezhet-e olyan tárgy, amely az összes tulajdonsággal bír?
2. Minden tárgy különbözik az összes többi tárgytól?

Mindkét kérdésre a válaszom: nem. Ebből arra szeretnék következtetni, hogy a világ nem létezik. Először is, a világ lenne az a tárgy, amely az összes tulajdonsággal rendelkezik, másodsor pedig, az összes tárgyat meg kellene különböztetni az összes más tárgytól. Haladjunk módszeresen lépésről lépésre, az első kérdéssel kezdve.

A szupertárgy

A tárgyak azok a dolgok, amelyekre olyan gondolatokkal reflektálhatunk, amelyek alkalmasak arra, hogy igazak legyenek. A következőt értem ez alatt: a gondolat, amely alkalmas arra, hogy igaz legyen, lehet igaz vagy hamis gondolat. Ez nem vonatkozik minden gondolatra. Vegyük példaként azt a gondolatot, hogy

„*És akkor?*”

Az „És akkor?” gondolat nem alkalmas arra, hogy igaz legyen, mert se igaz, se hamis. Különbözik a gondolattól, miszerint

„*Luxemburghban tömegpusztító fegyverek vannak*”.

Adott időben ez a gondolat nyilvánvalóan igaz vagy hamis. Kapásból úgy gondolom, hogy ez hamis, de bevallom, tévedhetek. Akárhogyan is, létezik sok olyan gondolat, amelyek alkalmasak arra, hogy igazak legyenek, mint például

vagy

„Svédország, Svédország, minden hegy”.

Sok gondolat, amely a tudatunkon átfut, meglehetősen tökéletlen formáció. Néha csak belekapunk egy gondolatba, aztán a figyelmünk hirtelen egy másikra irányul, mielőtt az első még igaznak bizonyult volna. A gondolkodásunk nem mindig teljes, jól megformált mondatokban történik, vagy oly módon, hogy hozzájárulhasson egy elmélet kialakításához. Mindazonáltal fontos észben tartani a következő megkülönböztetést. A

„Londonban most éppen esik”

gondolat képes arra, hogy igaz legyen. Mi több, könnyen ellenőrizhetem azzal, hogy kiguglizom az időjárást Londonban, vagy azzal, hogy felhívok valakit a városban, és megkérdem, vajon éppen most esik-e az eső? A gondolat miszerint

„*pontosan 3 millió évvel ezelőtt a galaxisok száma az univerzumban páratlan számmal végződött*”,

szintén alkalmas arra, hogy igaz legyen, csak éppen nagyon bonyolult, ha éppen nem lehetetlen igazolni. Az emberi lények által ellenőrizhető gondolatok hatóköre sokkal kisebb, mint maguknak a tárgyaknak és tényeknek a hatóköre. Az általunk ellenőrizhető gondolatok, úgymond, az egésznek csupán egy kis, fényes régiója, amelyet Martin Heidegger egy híres metaforával írt le: „világlás” (*Lichtung, clearing, „fénylés”, „fénylő tisztás*). Állunk a világlásban egy erdő közepén vagy inkább egy hatalmas dzsungelben, amelyet képtelenek vagyunk teljesen felfedezni.

Összehasonlítva a felmérhetetlen területekkel, amelyekben találhatjuk magunkat, jelentéktelen az, ami az emberi tudás fénypázmájában jelenik meg, még akkor is, ha annak döntő fontossága van az emberiség számára. Tehát ne vegyünk tudomást mindarról, ami a világláson túl a dzsungelben található, hagyatkozzunk arra, ami tudható. Ha tudunk valamit egy tárgyról, néhány tulajdonságát is ismerjük. Ezeknek a tulajdonságoknak a révén a tárgy kiemelkedik a többi tárgy közül. A létezés ideája a latinból származik (ókori görög előtörténettel). Az *existere* kifejezés jelentése az, hogy „származik”.²

² A német eredetiben Gabriel az *existere* kifejezést úgy fordítja, hogy *entstehen, heraustrreten*, s rámutat arra, hogy szó szerint így lehetne lefordítani: *herausstehen, hervorstecken* vagy *hervortreten*.

Szó szerint lefordítva azt jelenti: „kitűnik” („kiáll”), „kibújik”, „előlép”. Ami létezik, kibújik; a tulajdonságai által kiválik a többi tárgy közül.

Amikor megismerjük egy tárgy összes tulajdonságát, akkor megismerjük az egész tárgyat. Még egyszer leszögezhetjük, hogy egy tárgy nem a tulajdonságai mellett létező valami, mivel ez csak egy újabb tulajdonsága lenne. Én az összes tulajdonságom vagyok; te a te összes tulajdonságod vagy. Ha mindezek tetejébe a tulajdonságaim hordozója is lennék, ez csupán a tulajdonságaim készletének gyarapodását jelentené.

Az olyan tárgy, amely az összes lehetséges tulajdonsággal rendelkezik – nevezzük szupertárgynak (*Supergegenstand*) – nem létezhet, vagy nem tűnhetne ki a többi tárgy tömegéből. Könnyű ezt belátni: a szupertárgy maga lenne az összes többi tárgy; magába foglalná az összes többi tárgyat, ezáltal nem lenne képes kiemelkedni vagy kibújni közülük. Arra sem lenne képes, hogy elüssön a háttértől, hiszen minden lehetséges háttérrel tartalmazna magában. A hagyományos tárgyak a véges és korlátozott tulajdonságaik által írhatóak le. A kutyánknak négy lába van, tarka bundája, azaz egyszerre fehér, barna és szürke, és adott méretű. De nem ő *Batman*. Valami, ami az összes tárgy közül csakis önmaga révén különbözik, és csakis önmagával azonos, nem létezhet. Nem jön elő többé. Próbálj csak elképzelni mindent, de abszolút mindent egy csapásra. Hamarosan úgy találsz, hogy mindig feltételezel egy háttérrel, amelyből a szupertárgy kitűnik – mint például a saját gondolataidat vagy a saját tudodat.

Monizmus, dualizmus, pluralizmus

Annak a gondolatát, hogy a szupertárgy létezik, évezredek óta hirdetik. Még a kortárs filozófiában is sok követője akad – például az amerikai Terence E. Horgan filozófus, aki a *The Blob (A massa)* című klasszikus tudományos-fantasztikus film és az 1998-as remake-je kapcsán a szupertárgyat elnevezte *Blobject*nek.³ A blobjectivizmus tézise azt állítja, hogy csak egyetlen mindent átfogó területe van a tárgyknak, s feltételezi, hogy ez a tárgyi terület szintén tárgy. Ebben a modellben minden tulajdonság egyetlen tárgyban egyesülne, amely magában is metafizikai szemlélődésünk tárgyává válhatna. Ha most

³ Lásd HORGAN, Terence–POTRČ, Matjaž (2000): Blobjectivism and Indirect Correspondence. *Facta Philosophica*, 2 pp. 249–270.

valaki ezt a tárgyat az összes lehetséges tulajdonság, vagy legalábbis az összes valaha megvalósult tulajdonság hordozójaként fogná fel, akkor az a szupertárgyat testesítené meg.

A filozófusok hagyományosan szubsztanciának nevezik a tulajdonságok hordozóit. Nem a mindennapok valamilyen konkrét anyagi szubsztanciájára kell itt gondolnunk a „cucc” hétköznapi értelmében. A modernitás kezdete óta a nagy metafizikusok, René Descartes, Gottfried Wilhelm Leibniz és Baruch Spinoza fellépésével folyamatosan a vita arról, hogy hány szubsztancia létezik. Mindenekelőtt három tézis van forgalomban. Ezeket még mindig heves vita kíséri, és éles eszű követőik vannak.

1. Monizmus (Spinoza): csupán egyetlen szubsztancia létezik, a szupertárgy.

2. Dualizmus (Descartes): két szubsztancia létezik – a gondolkodó szubsztancia (*substantia cogitans*) és a kiterjedt, anyagi szubsztancia (*substantia extensa*). A dualisták úgy gondolják, hogy az emberi elme teljesen más természetű, mint az emberi test. Ebben az összefüggésben erősen támogatják azt az elképzelést, hogy a gondolkodó szubsztancia képes az anyagi testtől függetlenül létezni, míg néhányan azt feltételezik, hogy nincs halhatatlan gondolkodó lélek, csupán két szubsztancia, amelyek érintkezésben állnak egymással.

3. Pluralizmus (Leibniz): sok szubsztancia létezik. Szigorúan véve a pluralizmus elkötelezett híve annak a tézisnek, hogy végtelenül sok szubsztancia létezik. Leibniz monászoknak nevezte ezeket a szubsztanciákat. A monász teljesen önálló tárgy, amely teljesen független minden más tárgytól, azzal, hogy meghatározott korlátozott számú tulajdonsággal bír.

A saját álláspontom a pluralizmus egy formája, s meg vagyok győződve arról, hogy a monizmus és a dualizmus is bizonyíthatóan téves. A monizmust megcáfolja az a bizonyíték, amelyet a legkésőbb a következő fejezetben fogok világossá tenni, miszerint nincsen világ. A dualizmust könnyebb cáfolni, hiszen már futólagos pillantásra kitűnik, hogy abszurd. Ha valaki két szubsztanciát feltételez, honnan tudja, hogy nincsen több kettőnél? Miért kettő és nem huszonkettő?

A kérdés, hogy „Hány szubsztancia létezik valójában?”, sokkal izgalmasabb, mint ahogyan első pillantásra tűnik. Nézzük meg a kérdést közelebbről! Léteznek egyedi tárgyak, például kézitáskák és krokodilok. Ezeket a tárgyakat azonban más tárgyak alkotják – a kézitáskákat alkalmanként krokodilbőrből varrják, és a krokodilok

(sokkal ritkább esetben) kézitáskából is készülhetnek (például amikor felfalnak egy kézitáskás nőt). Számos egyedi tárgy más egyedi tárgyakból áll. A részek és az egészek formális viszonyával a logika egyik különálló ága foglalkozik, amelyet mereológianak neveznek (az ógörög *to meros* = „rész” kifejezés után).

A kézitáskákat és a krokodilokat úgy különböztetik meg, hogy ritkán foglalják el ugyanazt a helyet. Így választhatók szét; mindegyik más egyedi tárggyal érintkezik. Ugyanez érvényes a bal és a jobb kezemre is. Mindazonáltal a bal és a jobb kezem összeillenek, mert ezek a testrészeim. Így az egyik esetben két térbelileg elkülönített egyedi tárggyal (kézitáskák és krokodilok) van dolgunk, a másik esetben pedig két egyedi, szintén térbelileg elkülönített tárggyal, amelyek azonban azáltal kötődnek egy egészhez, hogy annak a részei (a bal és a jobb kezem).

Végül itt van a harmadik eset. Ennek érdekében töprengjünk el a vezeték nélküli telefonokról. Amikor vezeték nélküli telefont vásárolunk, szert teszünk egy vevőkészülékre és egy olyan részre, amely különáll ettől, egy telefonkagylóra. Ebben az esetben két egyedi tárgy (a vevőkészülék és a kagyló) van a birtokunkban, amelyek egy egyedi tárgyat alkotnak (a vezeték nélküli telefont) anélkül, hogy térbelileg állandóan kapcsolatban állnának egymással. Ugyanez érvényes az Egyesült Államokra is: Alaszka és Hawaii területileg nincsen összekötve a többi állammal. Természetesen ugyanez áll Helgolandre és Bajorországra is: mindkettő Németország része, még akkor is, ha területileg nem kapcsolódnak ugyanahhoz a földterülethez, bár Bajorország térbelileg sokkal szorosabb kapcsolatban van Németország más részeivel, mint Helgoland. Hawaii és Helgoland most teljesen önmagukban álló tárgyak. Tekinthetünk rájuk – az államhoz fűződő tagságuktól függetlenül is – úgy, ahogyan ez feltételesen csak a bal kezem vonatkozásában lehetséges, hiszen a bal kezem mindenekelőtt az egészhez, a testemhez tartozik. Tehát a mereológiai kapcsolat a vevőkészülék és a kagyló között közelebbi, mint Hawaii és Helgoland között.

A vevőkészülék és a telefonkagyló a mereológiai összeg formája, amely teljesen különböző tárgyat alkot, a vezeték nélküli telefont. A következő mereológiai egyenlet tehát igaz: vevőkészülék + kagyló = vezeték nélküli telefon. Ugyanez nem vonatkozik arra az esetre, amikor a kagylót a bal kezembe veszem: a „bal kéz + kagyló” mereológiai összege nem hoz létre egy valódi egyedi tárgyat, teszem azt a „bal

oldali kagylót”. Egyszerűen nincsenek „bal oldali kagylók”, ellenben léteznek vezeték nélküli telefonok.

Így nem minden – valamilyen módon összekötött – tárgy hoz létre egy új, összetett tárgyat. Ezért felmerülhet a következő kérdés: „Milyen esetekben hozhatunk létre bizonyíthatóan és objektív alapon új tárgyat?” Elvontan gondolkodva valaki arra a véleményre juthat, hogy minden esetleges tárgy összekapcsolódhat más esetleges tárgyakkal, hogy egészket alkossanak. Vegyük az orromat és a bal fülemet. Valóban van itt egy mereológiai összeg, amely az orromból és a bal fülemből áll, mondhatni az én bal oldali „nózifülem”? Nyilvánvalóan megkülönböztetjük a valódi mereológiai összegeket és a tárgyak pusztá összeadódását vagy halmozódását. Nem mindegyik tárgyhalom tényleges egyéni tárgy. Mégis, milyen kritériumok alapján döntünk afelől, hogy milyen feltételek szerint valódi mereológiai összeg valami?

Amikor kezét fogok veled, ezáltal egy személlyé olvadunk össze? Nyilvánvalóan nem, bár térbeli egységet alkotunk. Így a személyek egysége nem alakulhat ki kizárólag a térbeli egység alapján. Más tárgyakat – például a hegyeket – tekintetbe véve úgy tűnik, hogy a térbeli közelség elég ahhoz, hogy új tárgyat hozzon létre – hegylancot. Azonban milyen kritériumokat érvényesítünk, hogy elkülönítsük az aktuális mereológiai összeget a tulajdonságok vagy a tárgyak halmaitól? Én azon a véleményen vagyok, hogy nem rendelkezünk a kritériumoknak olyan katalógusával, amely független a tapasztalattól, s amellyel a világ valós mereológiai összegekre lenne osztható. Néha tévesen osztjuk fel a világot – amikor például a bálnákat halaknak vesszük. Egyszerűen nincsen olyan algoritmus, amelynek a segítségével olyan programot írhatnánk, amellyel meghatározható a tulajdonságok minden konglomerátuma, összefüggésben az aktuális mereológiai összeggel. A kritériumok számos katalógusa létezik, és ezek közül némelyikről idővel bebizonyosodik, hogy hamis.

Ezt a háttérrel észben tartva, térjünk vissza a vezető kérdésünkhöz – hogy lehetséges-e a szupertárgy? Ha igen, az összes tulajdonság mereológiai összege lenne – különös gondolat! Valaki bármely kritérium nélkül képes lenne megállapítani az összes tulajdonság mereológiai összegét. Minden tulajdonság ehhez az összeghez tartozik, függetlenül attól, hogy mely kritériumot alkalmazzuk rá. Egy tárgy, amelyről bármit is megtanulunk anélkül, hogy valamely kritérium alá vetnénk, és amelyre minden tetszőleges tulajdonságot

egyszerűen átruházhatunk, nagyon figyelemre méltó dolog lenne, alkothatná a bal kezemet, Angela Merkel kedvenc könyve lehetne, és a legdrágább csípős kolbász Frankfurt déli részén. Felkutatni egy olyan tárgyat, amelyről igaz kijelentéssel állíthatjuk, hogy minden – a bal kezem, Angela Merkel kedvenc könyve és a legdrágább csípős kolbász Frankfurt déli részén, plusz minden más is – mindenesetre rendkívül extravagáns kutatási terv lenne.

Ennek az értelme azon a tényen nyugszik, hogy egy tárgy, amely minden tulajdonsággal rendelkezik, csak látszólag létezik, mintha ez lenne a legnagyobb tárgyalom, olyan konglomeráció, amelyet minden más különleges kritérium nélkül kiválaszthatunk. A „kritérium” kifejezés az ógörög *krinein* kifejezésből származik, amely azt jelenti, hogy „különbséget tenni” [„dönteni”, „elkülöníteni”], és a filozófiában szintúgy jelenti azt is, hogy „ítélni”⁴, olyan [igei] származék, amely a *crisis* [válság] szóban is megtalálható. A kritérium megfelel annak a különbségtételnek, hogy kielégítő módon meghatározza a tárgyat vagy a tárgyi területet. Ahol nem áll rendelkezésre kritérium, nem léteznek meghatározott vagy meghatározhatatlan tárgyak. Még a meghatározhatatlan vagy viszonylag meghatározhatatlan tárgyakat is (mint egy halom rizs például, amelyet vacsoraként szolgálhatnak fel) némileg lazább kritériumok alapján szükséges elkülöníteni más tárgyaktól.

Igy tehát hibás az az elképzelés, hogy csupán egyetlen szubsztancia létezik – a szupertárgy –, amely az összes tulajdonsággal rendelkezik. A monizmus téves; szükségszerűen hibás, mivel a szupertárgy fogalma inkohérens. Másfelől a dualizmus elvben képes lehet az igazságra, de teljesen igazolhatatlanul. Miért éppen csak ez a két szubsztancia létezne, és különösképpen pontosan ez a két szubsztancia, amelyek Descartes révén lettek híresek?

Csak egy nagyon felületes megfigyelés veheti kegyébe a karteziánus dualizmust, nevezetesen azt az ötletet, hogy különbség van a gondolatok és azok közt a tárgyak közt, amelyekkel a gondolatok kapcsolatban vannak. Amikor azt gondolom, havazik, nem a gondolataimban havazik, hiszen valaki azt mondhatná erre, hogy a gondolataimnak klímája van, télvíz ideje, vagy hogy a gondolataimon jég

⁴ A német *Urteil* szóból. Szó szerinti fordításban „az eredeti” [*Ur*] „rész” [*Teil*]. Sem az angol *judgment*, sem a magyar „ítélet” kifejezés nem adja vissza a német szóösszetétel elemei közti kapcsolat értelmét.

uralkodik. Aztán pedig képes vagyok megolvasztani a gondolataimat hűs vizet nyerve belőlük. Mindez leegyszerűsíténé a sivatagi utazást, hiszen bárki megihatná a frissítő gondolatait. A hó gondolata és önmagában a hó a tárgyak két különböző területébe tartoznak. Descartes rosszul gondolja, hogy elégséges a világot e különbségek alapján két területre osztani. A legjobb esetben is annak belátása, miszerint két szubsztancia létezik, teljesen nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy vajon nem létezik-e sokkal több.

A monizmus téves, a dualizmus igazolhatatlan. Ennek figyelembevételével, kizárásos alapon, csak a pluralizmus marad, amelyet azonban szükséges radikálisan korszerűsíteni.

Abszolút és relatív különbségek

Térjünk vissza a fentebb említett kérdéshez. Minden tárgy különbözik a többi tárgytól? Első pillantásra úgy tűnik, ez a helyzet. Minden tárgy önmagával azonosként jelenik meg, és különbözik minden más tárgytól. Igen, a bal kezem az a bal kezem (nem különösebben informatív megállapítás, de igaz), és nem a jobb kezem (ugyancsak nem sok újdonságot hordozó közlés, mégis igaz).

Azonban ez a gondolatsor tele van hibákkal és csapdákkal, amelyek felett könnyű szemet hunyni. Képzeljük el, hogy tudjuk, miszerint G tárgy létezik. Egyelőre semmi mást nem tudunk. Most megkérdezzük valakit, aki ismeri G-t, hogy G vajon képernyő-e talán, amire nemleges választ kapunk. „G orrszarvú?” „Nem.” „G vörös doboz?” „Nem.” „G anyagi tárgy?” „Nem.” „G anyagtalan tárgy?” „Nem.” „G egy szám?” „Nem”. Ez a párbeszéd olyan lenne, mint a „Ki vagyok én?” nevű játék, amelyben közlünk valaki valamilyen híres személynek vagy tárgynak a nevét ragasztja a homlokára, s megpróbálja kitalálni, ki vagy mi is ő.

Tegyük fel, hogy sok időnk van, és G-n kívül minden más tárgyat felsorolunk G szakértőjének, és azt tapasztaljuk, hogy egyik sem azonos G-vel. Ebben az esetben G teljesen önmagával lenne azonos, már amennyiben az összes más tárgytól különbözik. Ha valóban így állnánk, G-nek többé nem lenne magja: G csupán negatívan lenne meghatározható, úgy, mint ami semmi más. Ezáltal semmi pozitívat nem tudhatnánk meg G-ről. Ha tudni akarjuk, mi G, akkor tudnunk kellene róla valami mást is, azon az állításon kívül, hogy nem azonos más tárgyakkal. Ebből következik, hogy G azonosítása nem történhet G és a más tárgyak közti különbségek által. Egyszerűbben szólva:

G-nek bírnia kell valamilyen tulajdonsággal, amely több annál, mint hogy különbözik minden egyéb tárgytól. Borzasztóan érdektelen és céltalan az a tulajdonság, hogy egy tárgy önmagával azonos.

Radikalizálhatjuk ezt az ideát: képzeljük el, hogy nem ismerünk egyetlen tárgyat sem (csakis a szakértőt), és megkérdezzük tőle minden egyes tárgy esetében, hogy miről van szó, és ezt addig folytatjuk, míg minden más tárgyról (amelyeket mi még nem ismerünk) kiderül, hogy mik nem. Ilyen módon elérhetjük, hogy legcsekélyebb pozitív információt se kapjunk, legyen szó bármilyen tárgyról is.

Mindazonáltal helyes rögzíteni egy tárgy azonosságát a többi dolog között azért, hogy jelentést kölcsönzünk a többi tárgytól elválasztó különbségeinek. Ez azonban soha nem jelent abszolút különbséget. Az abszolút különbség – a különbség egy tárgy és az összes többi tárgy között – elég szűkszavú, hiszen csak annyit tételez, hogy egy tárgy nem azonos semmi más tárggyal, csak magával, amely állítás nem tartalmaz információt. Sokkal informatívabbnak kell lennie annak a kritériumnak, hogy mi különböztet meg egy tárgyat a többitől. Annak a tudása, hogy mi különböztet meg egy tárgyat a többitől, abban áll, hogy legyen információnk a tárgyról. Az információt nem tartalmazó különbség nem különbség. Ebből a megfontolásból el kell választanunk egymástól az abszolút különbséget (amely értelmetlen és nem tartalmaz információt) és a relatív különbséget. A relatív különbség egy tárgy és egyes más tárgyak közötti különbség.

A relatív különbség informatív kontraszt. Az informatív kontrasztok pedig teljesen különböző árnyalatokban fordulnak elő. A Coca-Cola szembeállítható a Pepsivel, a sörrrel, a borral, a jégkrémmel és más dolgokkal. De nem állítható szembe az orrszarvúval. Senki nem mondaná a pincérnek: „Kérlek, hozz egy Coca-Colát, de ha éppen nincs, megteszi az orrszarvú is!” Annak az oka, hogy sosem gondolkodunk el, mit szeretnénk jobban, kólát vagy orrszarvút, világos és egyszerű, hiszen a kóla nem állítható szembe az orrszarvúval.

Ezen a ponton megpróbálkozunk egy bűvészmutatvánnyal, hogy tisztázzuk az eltérést az abszolút és a relatív különbségek között. Nem az az eset áll fenn, hogy az orrszarvú szemben áll az egész világgal? Valahányszor az orrszarvúra figyelünk, nem fordulunk-e el az egész világtól? Nem az okok változatosságáról van szó: amikor a figyelmünket az orrszarvúra irányítjuk, már bele is helyeztük egy környezetbe, például az állatkertbe vagy egy televíziós műsorba. Egyszerűen lehetetlen a környezettől független figyelni az orrszar-

vúra. Jacques Derrida francia filozófus ezt a „semmi sincs a szövegen kívül” meglátással magyarázta⁵, amelyet sokan félreértettek (és szándékosan magyaráztak homályosan). Mi kevésbé posztmodern módon járunk el: az orrszarvút mindig valamilyen környezetben vagy valami ilyesmiben találjuk. Természetesen Derrida nem azt akarta mondani, hogy az orrszarvúak csakugyan szövegek lennének; hanem inkább csak azt, hogy sem az orrszarvúak, sem más egyéb nem létezik a kontextusuktól függetlenül.

De nem lehet egyszerűen csak megkülönböztetni az orrszarvúakat saját környezetükben a világ többi részétől? Ez sem vezet tovább, mert még egyszer szükség van egy környezetre a környezet számára. A környezet is környezetben található. Az abszolút szembeállítás mindig túl tág szembeállítást hordoz magával. A túl tág szembeállítással elveszítjük a képességünket, hogy bármit is megtudjunk. Ez nem csupán az emberi tudás határaitra vonatkozó tény. Sokkal inkább az összegyűjtött információkra érvényes. A világ önmagában elérhetővé teszi az információkat – például azt az információt, hogy egyetlen hold létezik. Ez az információ nem az emberi lényeken keresztül érkezik a világba, hogy megkülönböztesse az égitesteket egymástól. A különbség a nap, a föld és a hold között nem emberi csinálmány, hanem a gondolkodó lények és az értelmes élet létezésének feltétele a bolygónkon.

Nem létezik tehát abszolút különbség. Néhány dolog különbözik más dolgoktól. De nem arról van szó, hogy minden különbözik minden mástól. Egyes dolgok valóban azonosak más dolgokkal, ami a jól ismert filozófiai rejtélyhez vezet: miképpen lehetséges az, hogy két különböző tárgy vagy tény azonos? Lehetségesnek kell lennie, hogy a Rajna azonos önmagával, habár folyamatosan változik. Az anyag, amelyből ma a Rajna áll, állandóan cserélődik, és a folyó nem marad az idők során ugyanaz. Hadd ismétljem meg itt: a tárgyak mindig különböznek más tárgyaktól. Szemben álló osztályok vannak, amelyek mindig viszonylagosak, sosem abszolútak. Néha elvétjük a releváns szemben álló osztály meghatározását, amely azonban nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne léteznének ilyen osztályok. Éppen ellenkezőleg: néha elvétjük a releváns szemben álló osztályt, mivel a szemben álló osztály, amellyel kapcsolatban tévedtünk, létezik.

⁵ DERRIDA, Jacques (2014): *Grammatológia*. Ford. Marsó Paula. Typotex, Budapest, 186.

Az értelemmező

A „Mi a létezés?” kérdésre adott válaszom arra az állításra szűkíthető le, hogy habár a világ nem létezik, végtelenül sok világ létezik, amelyek részben átfedik egymást, de másrészt teljesen függetlenek egymástól. A „világ” kifejezés azonban megtévesztő, hiszen mindig valamilyen zárt totalitást sugall. Emiatt szükséges a „végtelen számú világok” megfogalmazást egy másikkal helyettesítenünk, amely nem azon a félrevezető eszmén alapszik, hogy létezhet egy világ – habár csak többes számban. Mi már tudjuk, hogy a világ az összes területének területe, és hogy a létezés valamit tesz annak érdekében, hogy valami megtalálható legyen a világban. Ez azt jelenti, hogy valami akkor található meg a világban, ha megtalálható valamely területen. Ebből arra következtetünk, hogy valamit módosítanunk kell az egyenleten, miszerint

„létezés = megtalálható a világban”,

úgy, hogy elvezessen bennünket a helyes irányba. Íme a saját egyenletem:

„létezés = megjelenés az értelemmezőben”.

Ez az egyenlet az értelemmezők ontológiájának alapelve. Annak elfogadása, hogy a létezés azt jelenti, valami megtalálható a világban (az értelemmezőben), miközben feladja azt a félrevezető eszmét, hogy léteznie kell egy mindent átfogó értelemmezőnek (mint afféle gigászi világnak). Az értelemmezők ontológiája azt állítja, hogy valami csak akkor több a semminél, ha létezik értelemmező, amelyben megjelenhet. A megjelenés általános megnevezés arra, hogy „megtalálható” vagy „előfordul”.⁶ A megjelenés fogalma sokkal semlegesebb.

⁶ Az angol fordítás a német *Vorkommen* kifejezést a *to be found it* alakban adja meg, míg a *Vorkommnis* kifejezést *occurrence*-nek. A fordításunk az első esetben a „megtalálható” (előlép, előjön, fölbukkan) kifejezéssel él, míg a másodikban az „előfordul” (előfordulás) terminussal. Az *Erscheinung*, *appearance* szót megjelenésnek fordítottuk. Az angol fordítás megjegyzi, hogy a *Vorkommen* jelentés kifejezőbb Gabriel gondolkodására: a tárgyak „megtalálhatóak”, „helyet foglalnak” az értelemmezőben. Természetesen, ez nem azt jelenti, hogy a létezésük attól függ, hogy megtalálták-e őket. Csak annyit jelent, hogy a dolgok „előfordulnak” az értelemmezőben vagy egy környezetben. Ne gondoljuk, hogy Gabriel előjogokat tulajdonít az eseményeknek az „előfordulás” kifejezés használatával. Csak jelzi, miszerint valami helyet foglal valahol, de nem kezeli megkülönböztetetten az „esemény” kategóriáját.

Ami hamis, maga is akkor jelenik meg, amikor a nyelv hagyományos használatával megy szembe, mondván, a hamis megtalálható a világban. Ráadásul az „előfordulások” tényszerűbbek a „megjelenéseknél”, ami miatt inkább a megjelenés sokkal rugalmasabb fogalmát kedvelem. Megjegyzem: ha valami hamisan jelenik meg (és ezáltal létezik), még nem jelenti azt, hogy igaz. A megjelenés/létezés nem azonos az igazsággal. Csakugyan igaz, hogy hamis, miszerint a boszorkányok léteznek. A boszorkányok Észak-Európában egy hamis gondolatban jelennek meg. A hamis gondolatok léteznek, de a tárgyak, amelyekről szólnak, nem találhatóak meg azon a mezőn, ahol a hamis gondolatok helyet foglalnak.

Most már körülbelül tudjuk, hogy mi a megjelenés. De mi az értelemmező? Eddig tárgyairól beszéltünk: helyi politika, művészet-történet, fizika, nappali és így tovább. Amikor ezeket a tárgyakat mint tárgyakat fogjuk fel, hajlamosak vagyunk (még ha ez nem is szükségszerű) elvonatkoztatni attól, miképpen jelennek meg a tárgyak a területen. Annak, hogy a tárgyak hogyan jelennek meg, gyakran van köze a sajátos tulajdonságaikhoz. Mondjuk, olyan művészeti alkotáshoz tartoznak, amelyek különböző módon jelennek meg nekünk. De ez nem vonatkozik a nukleonokra [az atommagot alkotó részecskékre], amelyek szintúgy különböző módon jelennek meg a számunkra. Nem vagyunk képesek különböző módon magyarázni őket; csupán megérteni, mik is azok, abban az esetben, ha jártasak vagyunk azon a tárgyi területen, ahol találhatóak. Az értelemmezők homályosak lehetnek, színesek és viszonylag bizonytalanok; a tárgyi területek számos tárgyból állnak, amelyek élesen megkülönböztethetőek egymástól. Az értelemmezőkre ez nem feltétlenül érvényes. Tartalmazhatnak szívárványszínű és ambivalens megjelenéseket.

Ezen a ponton a matematikával és logikával foglalkozó Gottlob Frege – aki néhány nagyon fontos filozófiai tanulmányt írt – további segítséget nyújthat, hiszen Frege idejében már folyt a tárgyi területekről szóló diskurzus. Frege szintúgy fontos szerepet játszott a modern logika fejlődésében, amely azonban a létezés teljesen téves elméletét alkalmazza. Azok az olvasók, akik nem foglalatoskodtak a modern logikával, talán elcsodálkoznak azon, hogy a modern logikusok szerint a létezés mindig számszerűsíthető – ez megtévesztő és eltorzult követelmény. Amikor megkérdem, léteznek-e lovak, nem arra vagyok kíváncsi, hány ló létezik, hanem hogy vajon léteznek-e lovak. Meg kell különböztetni a „hány” és a „vajon” kérdőszókat.

A modern logika teljesen összemossa a tárgyi terület fogalmát a mennyiség fogalmával. Azonban nem minden terület áll mennyiségileg megszámlálható és matematikailag leírható tárgyakkól, ilyenek például a műalkotások és az összetett érzések. Ebben az értelemben nem minden terület tárgyi terület. Az értelemmezők elmélete sokkal általánosabb elmélet. Az értelemmező csakugyan megszámlálható tárgyak vagy – sokkal precízebben – matematikailag megszámlálható mennyiségek tárgyi területeként képes megmutatkozni. Éppúgy képződhetnek azonban szivárványszínű megjelenésekből, amelyek nem vonatkoznak sem a tárgyi területekre, sem általában a mennyiségekre.

A modern logika elhibázott fejlődése, jelesül az általában vett létezés és a megszámlálható létezők összetévesztése (jellemző tévedés, amelyre akkor kerül sor, amikor valaki mindent meg akar számlálni és ki akar számítani), figyelmen kívül hagyja Frege úttörő felismerését, amely a továbbiakban a segítségünkre lesz. Térjünk vissza az identitáshoz. Rövid mesterművében, a *Jelentés és jelölet* című esszéjében Frege felteszi a kérdést: hogyan lehetnek az identitásra vonatkozó kijelentések (propozíciók) konzisztensek és informatívak egyszerre?⁷ Vegyünk egy kijelentést:

„Az a színész, aki a Herkules New Yorkban című filmben játszott, azonos Kalifornia harminckilencedik szenátorával.”⁸

Általában ezt az állítást nem ilyen bonyolultan fogalmazzák meg. Arnold Schwarzenegger önéletrajzában ezt olvasható:

„New York Herkulese később Kalifornia harminckilencedik kormányzójává vált.”

Egy másik egyszerű példa az azonosság-kijelentésre:

$$„2 + 2 = 3 + 1”.$$

Nem ellentmondás, hogy Arnold Schwarzenegger volt egykoron Herkules New Yorkban, és Kalifornia kormányzója más időpontban. Mindkettő helyes. Ugyanez érvényes a 4-es számra. Felírható, mint $2 + 2$ és úgy is, mint $3 + 1$ (és még végtelen más módon is).

⁷ FREGE, Gottlob (1992): *Jelentés és Jelölet*. In Uő: *Logikai vizsgálódások*. Szerk. Máté András. Ford. Máté András–Bimbó Katalin. Osiris, Budapest, 1999, 90–112.

⁸ Gabriel téved: Schwarzenegger a harmincnegyedik kormányzó volt. Jerry Brown a harminckilencedik, de ő nem Herkules. – K. Á.

Frege a „ $2 + 2$ ”-t és a „ $3 + 1$ ”-et a „meghatározás módjának” (*Arten des Gegebenseins, modes of presentation*) nevezi, és ezt a „jelentés” (*Sinn, sense*) szinonimájaként használja.⁹ Az azonosság-kijelentésben felismerhető kifejezés jelentése változatos, azonban az, hogy mire utal, azonos (például Arnold Schwarzenegger vagy a 4-es szám). Így az azonosságra vonatkozó igaz, informatív és ellentmondásmentes kijelentések által ismeretet szerzünk arról, hogy ugyanaz a dolog (ugyanaz a személy, ugyanaz a tény) különféle módon határozható meg. A „meghatározás” helyett a „megjelenés” fogalmát kedvelem inkább.

A jelentés az a mód, ahogyan egy tárgy megjelenik. Az értelemmező az a terület, amelyben valami – egy meghatározott tárgy – bizonyos módon megjelenik. Ha valaki a tárgyi területekre és a fortiori [pláne] mennyiségekre tekint, elvonatkoztat az értelemmezőtől. Ilyen módon két értelemmező utalhat ugyanarra a tárgyra, amely ennek ellenére különbözőképpen jelenik meg mindkét értelemmezőben. Íme egy ideillő példa.

Kérjünk iránymutatást attól, ami már ismerős a számunkra: a bal kezemtől. (A következő kísérletben használhatod a bal kezedet is. A filozófiai kísérletek rendkívül olcsók és laboratórium nélkül is elvégezhetőek.) A bal kezem – kéz. Öt ujjja van, pillanatnyilag aligha nevezhető napbarnítottnak, ujjbegyek tartoznak hozzá, és vonalak szelik át a tenyerét. Ami számomra a bal kezemként jelenik meg, mindazonáltal elemi részek konglomerátuma, mondhatni atomok szervezett zűrzavara, olyan részecskéké, amelyekben még kisebb részecskék keringenek. A bal kezem ugyanakkor műalkotásként is megjelenhet a számomra, vagy olyan eszközként, amellyel az ebédet az ajkamhoz viszem. Íme még egy példa Fregétől: létezhet egy liget az erdőben, de lehet ez egyszerűen csak az erdőhöz tartozó öt egyedi fa is. Ugyanaz a dolog lehet liget (egy értelemben) vagy öt fa (más értelemben). Az értelemmezőtől függően ugyanaz a dolog kéz, atomok zűrzavara, műalkotás vagy eszköz. És az öt fa liget vagy egyedi fák (vagy ismételten: másféle zűrzavara az atomoknak).

Gustav von Aschenbach, Thomas Mann kitalált hőse pedofil, de nem a világegyetem atomjainak zűrzavarát testesíti meg, hiszen sohasem létezett az atomok zűrzavarának univerzumában az a személy, aki a Thomas Mann által kitalált „Gustav von Aschenbach” névvel azonos. Az értelemmezőtől függően Gustav von Aschenbach vagy

⁹ FREGE 1992; 91.

volt Velencében, vagy nem. Ez attól függ, hogy valaki a regényről beszél vagy annak a városnak a történelméről, amely a planétánk egyik különleges szegletében található.

Nem léteznek tárgyak vagy tények az értelemmezőn kívül. Minden, ami létező, az értelemmezőben jelenik meg (szigorúan véve, valójában egy végtelen sokaságban jelenik meg). A „létezés” azt jelenti, hogy valami megjelenik az értelemmezőben. A dolgok végtelen sokasága jelenik meg az értelemmezőben anélkül, hogy erre bárki akár mikor felfigyelt volna. Ontológiai szemszögből nem számít, hogy az emberi lények tudomást szereztek-e erről vagy sem. A dolgok és a tárgyak nem jelennek meg csak amiatt, hogy számunkra megjelenjenek; nem csak amiatt léteznek, hogy számunkra forduljanak elő. Számos dolog anélkül jelenik meg, hogy felfigyelnénk rá. Sose felejtjük el ezt, nehogy úgy járjunk, mint Baccalaureus Goethe *Faustj*ának második részében, ahol Mefisztó, az ördög, konstruktivizmusra csábítja Goethe, akinek a konstruktivizmus, amely Kanttól ered, élethossziglani bosszúságot okozott minden lehető előfordulásában, ezt mondatja Baccalaureusszal:

*Az ifjúság szent hivatása ez!
Nélkülem a világ sötétbe vesz;
a nap nem kel föl, csak kedvem szerint;
a változó hold általam kering;
az ég az én utamra hint világot,
nekem virul a föld, amerre járok.
A csillagtábor intésemre támadt,
hogy beragyogja első éjszakámat.
A filiszter-gondolkodás nyugéban
vergődőket ki oldta fel, ha én nem?
Engem pedig csak szellemem vezet,
bátran követem benső fényemet,
s haladok önmagamtól ihletetten,
a fény előttem, a homály mögöttem.¹⁰*

A földgolyónk nem a kozmológiai és ontológiai események központja, de a nap végén egy olyan végtelenül parányi sarok, amelyet

¹⁰ Johann Wolfgang von GOETHE: *Faust*. Ford. Jékely Zoltán és Kálnoky László. Európa Könyvkiadó, Budapest [é. n.] 261.

valamiképpen otthonossá tettünk, s amelyet tüstént elpusztítunk, mivel túlbecsüljük a jelentőségünket a világegyetemben. Amennyiben azt hisszük, hogy nélkülünk a világ nem létezne, akkor tévesen azt gondolhatnánk, hogy a világegyetem gondot visel arról, hogy az emberi lény fenntartsa létezését. Sajnos, ez nem ilyen egyszerű. Mind a világegyetemet, mind a téridőt hidegen hagyja az a tény, hogy léteznek olyan lények, mint mi magunk ezen a szép bolygón. Egészében tekintve nincsen különösebb jelentősége a létezésünknek, vagy annak, hogy milyen büszkén viseljük ezt a létezést. Napjainkban ez a látásmód lekicsinyelt az egyetemi közösségben, és sok filozófus, valamint fizikus úgy gondolja, hogy a világegyetem törődik velünk. A vallással kapcsolatban még vissza fogunk térni ehhez a témához, amikor eljutunk egy olyan pontra, ahonnan óvatosan megközelíthetjük az „Isten” fogalmát. Egészében véve azonban nincsen jelentősége, hogy létezik-e az emberiség – meg annak sem, hogy te vagy én létezőnk-e. A világot nem szabad összetéveszteni az emberi lények világával, és így téves szintre helyezni azt.

Minden dolog az értelemmezőben jelenik meg. A létezés az értelemmező tulajdonsága, az, hogy valami megjelenik benne. Azt ál-lítom, hogy a létezés nem a tárgyak tulajdonsága a világban vagy az értelemmezőben, hanem az értelemmező tulajdonsága, nevezetesen, hogy valami megjelenik benne. Ez nem vet fel újabb problémát? Az értelemmezők tárgyak, amelyekről igazságra alkalmas gondolataink vannak. Amikor olyan tulajdonsággal bírnak, hogy valami megjelenik bennük, a létezés nem válik a tárgyak tulajdonságává? De ha az értelemmező értelemmezőben jelenik meg (egyébként nem is létezhetne), úgy tűnik, ellentmondásba keveredtem. Ez az ellentmondás azonban nem következik be, mert a világ egyáltalán nem létezik. Ugyanis végtelen számú értelemmező létezik, amelyek részben fedésben állnak, és egy másik szinten sohasem lépnek kapcsolatba egymással. Pjotr Puszt, Viktor Pelevin regényének [*Az agyag géppuska*] hőse megjegyzi: végül minden megtörténik a seholban. De ez nem azt jelenti, hogy semmi sem történik meg, éppen ellenkezőleg, végtelen számú dolog történik – csak éppen a megjelenésük nincsen összehangolva egy mindent átfogó értelemmezőben. Készségesen tekintsünk el ettől, hiszen nem tudunk végtelen számú dologra figyelni egyszerre.